

Nus vein aunc tractau la davosa gada la midada da president dalla Lia rumantscha da Giachen Conrad a Steafan Loringett, era el in da Schons. El fageva gia avon empau da secretari gratuit per la Lia rumantscha ed ha lu era retschiet aunc en quella funcziun 1943 il "biolog da lungatgs" Dr. Giuseppe Gangale, oriundamein in Talianer, ch'ei denton vegnius dil Danemarc en Svizra. Ella discussiun cun Gangale davart la situaziun linguistica precara ella Sutselva ha lez constatau, ch'ins surlaschi la Tumliasca e la Mantogna/Heinzenberg alla germanisaziun cumpleta, sche quels da Schons fetgien ina nova norma mo per els. Gangale ei vegnius da far dar ad el l'incumbensa da studegiar la caussa e proponer ina megliera sligiazion per l'entira Sutselva.

Gangale ei lu era vegnius da perschuer ils da Schons da buc far vinavon cun lur normas, tochen ch'el hagi semtgau ina ortografia per l'entira Sutselva sco alternativa. Las autras regiuns, e cunzun secapescha la Surselva, eran buc fetg scaldadas da quei proceder. Gangale ha lu empruau da perschuer era lezs a caschun dalla radunonza dalla Lia rumantscha dil fevrer 1944 en in referat, ch'ei vegnius publicaus ellas Annalas 58, 1944, 54-66. En quel ha el en emprema lingia tractau il problem dil Sursilvan sco lungatg da scartira ella Sutselva, forsa empau surfatg, mo tuttina relativamein clar. Il Sursilvan era in pur lungatg da scola ella Sutselva. Ins empredeva bein el en scola, duvrava denton el ni a bucca ni a scret ordeifer la scola ed era strusch per leger. La gronda part dalla produzioni stampada sursilvana era catolica, e zuar fetg catolica da quei temps. La Gasetta romontscha, che vess pudiu familiarisar ils Sursilvans cun il sursilvan, era fetg conservativa, e la belletristica sursilvana ei stada denter 1900 e 1950 ina domena esclusiva da plevons catolics che vevan schiglioc buc bia da far. Bia da quei scartiram era nungudibel per protestants, ed ina part directamein offendent. Ei restava pia sco litteratura sursilvana pils Sursilvans mo Gian Fontana e la Casa paterna, che cumpareva ina gada ad jamna. Ton vegneva l'elita sursilvana era da producir sezza, sch'ei stueva ad esser. Vitier vegneva il problem da l'assimilaziun dils nunromontschs. Els empredevan en scola in romontsch che negin duvrava ordeifer la stanza da scola. Cun quei eran ei empau ella situaziun dils Romands, ch'emprendan in tudestg en scola, ch'ei san buc per ordinari buc duvran el mintgadi. Quei ei secapescha buc fetg motivond, ton effectivamein che sco stgisa cumadeivla, sch'ei fa da barsegns.

Cunquei ei lu la proxima uiara ortografica romontscha stada lantschada. Alla fin digl artechel citau, p.67-69, stat schon ina 'Postilla', scretta igl october 1944, nua che Gangale sedefenda encunter certas reproschas ch'ins veva fatg a siu lungatg. En scadin cass declara Gangale "la zavrada - "die Abspaltung" - della Sutselva dalla Surselva" leu claramain sco consequenza dalla fixaziun memia unilateralala dalla ortografia sursilvana, quei ch'ils Sursilvans catolics han secapescha buc udiu bugen, cunzun ch'ins veva empau tema, ch'ils Sursilvans protestants savessien eventualmein era surprender la nova ortografia sursilvana enstagl la sursilvana, quei che Gangale sperava schon era. Gangale di bein, che quei vegli buc dir che quella fixaziun dall'ortografia seigi buc stada endretg. El di: "Sch'ella ei gartegiada, ei la caussa enuorden." Pia sch'ils Sursilvans protestants acceptan quei, ei la caussa en uorden. Mo el cuntinuescha lu era: "Mo cun quella ston ins prender en quen siu reflex, la «zavrada» sursilvana, perquei che "Cun quella bugliadira han se scarpau ils davos fleivels ligioms denter Surselva e Sutselva." Quels ligioms mavan avon sur il lungatg da scartira protestant, e

cunquei che lez ei strusch vegnius risguardaus ella nova ortografia sursilvana, deva ei era negins ligioms pli denter il sutsilvan e sursilvan tenor Gangale.

Mo era il plan oriund da quels da Schons dad ir ensemen cun Surmeir vegn discussa. Tenor Gangale "vess quei «ir ensemen» muntau per la Sutselva ton sco dar si sesezza el Surmir", perquei ch'ils Surmirans vevan gie buc previu da midar lur ortografia per vegnir encunter als Sutsilvans. In auter cunterargument ei tenor Gangale, ch'"il Surmiran ei confessionalmein memia compacts, epi, memia giuvens e buc firmius avunda per laguttar il Sutsilvan." Ins vesa secapescha era, che la confessiun gioga aunc ina gronda rolla da quei temps, e tier Gangale schizun ina rolla fundamentala. El era oriundamein sco talian secapescha catolics, era denton vegnius reformaus. El numna lu era sesez in calvinist, quei ch'ei lu schon bunamein in taliban. Ils apostats, pia quels ch'han midau religiun, ein per ordinari quels che ein il pli agressivs visavi la religiun veglia. Mo igl ei clar che la Sutselva sesenteva schon buc representada fetg bein dalla lavina nera sursilvana, ed ils Surmirans eran da quei temps era buc bia meins conservativs ch'ils Sursilvans.

Era schon 1944 ha Gangale lu presentau siu emprem sboz sut il tetel fetg significativ 'Reglas da **liger** il Sutsilvàn', buc 'reglas da scriver' lez. Il tric da sia normaziun ei numnadamein gest, ch'il Sutsilvan dueva vegnir scretts dapertut tuttina, denton legius resp. pronunziaus auter da regiun tier regiun. Els cass ils pli sempels dueva in accent sil vocal indicar, che quei vocal varieschi da regiun tier regiun. Aschia indichescha p.ex. igl accent sigl 'a' tier <grànd>, che quei seigi da pronunziar [grand] enta Schons, [graund] ella Tumliasca e [grönd] silla Mantogna. Igl accent sigl <ù>, p.ex. tier <pùnt>, indichescha ch'il plaid sappi vegnir pronunziaus [punt] enta Schons, [peunt] ella Tumliasca e [pünt] silla Mantogna/Heinzenberg. En pli bia detagls vi jeu buc ir; quei mo per mussar la funcziun dalla massa accents el sutsilvan. Nua ch'ins saveva buc semplamein indicar pronunzias differentas cun accents, ha Gangale duvrau cumbinaziuns da bustabs ch'ins duvrava schiglioc buc per indicar quei. Aschia ei <i-e-u> en <udieu> da pronunziar [udia] enta Schons, [udeu] ella Tumliasca, sco ella Foppa, ed [udö] silla Muntogna. Era quei mo sco exempel. Da remarcar ei, che la scripziun <i-e-u> corrispundan en negina regiun alla pronunzia efectiva; negina da quella treis regiuns pronunzia [ieu]. Tgi ch'enconuscha bein l'istoria da l'ortografia romontscha vesa lu era relativamein spert, danunder che la scripziun <udieu> ed autras scripziuns da quei gener vegnan, numnadamein da l'ortografia sursilvana protestanta veglia. Gangale veva efectivamein ina fleivlezia per l'ortografia protestanta veglia. El ha era ediu in toc dil 'Vêr Sulaz dil pievel giuvan' da Steffan Gabriel e leva edir igl entir, ei lu denton buc vegnius dad edir la secunda part; per gliez eis el lu buc staus ditg avunda el Grischun. Igl ei denton clar che quei diever da l'ortografia protestanta veglia ha vilentau ils Sursilvans catolics pér da dretg. Sch'ils Sursilvans protestants fussen i vi silla ortografia da Gangale, fuss il triumf da l'ortografia catolica acquistaus entras Cahannes staus periclitau. Naven dalla primavera 1944 ha lu Gangale giu definitivamein ils Sursilvans catolics sco inimitgs.

Schon ella 'Postilla' vegn era indicau: "Ins ha getg vi e neu che nossa ortografia vegni a vegnir empau artificiala." El rispunda a quei igl emprem inaga: "Il plaid «artificial» sa ella scienza ortografica stusch vegnir duvraus perquei ch'el ei memia stendibels ed elastic per saver muntar enzatgei. Sin lezza basa savess ins per

sumeglia, mussar ch'er l'ortografia sursilvana seigi artificiala." Effectivamein dat ei strusch in lungatg da scartira che cuntegn **buc** fuormas e plaids da differentas regiuns, nundir da differentes lungatgs ni stresas da lungatg. Mo effectivamein sebasava il Sutsilvan sin ina schelta sistematica da fuormas dallas differentas regiuns sutsilvanas, sco il rg era. Gliez ei effectivamein empau pli special; lungatgs da scartira pli vegls sebasan sin in dialect, sche pusseivel central, ed integreschan lu en quel plaids da differentas regiuns, darar denton fuormas morfologicas. Mo igl ei secapescha era buc detg, che tut ils lungatgs da scartira stoppien ver la medema genesa. La finala semidan era las situaziuns, ellas qualas ils lungatgs sefuorman e vegnan duvrai. El 19avel tschentaner giugava p.ex. il lungatg scret ina bia pli pintga rolla che quei ch'el gioga lu el 20avel tschentaner, ed ozildi eis el puspei vidlunder da perder quella rolla predominanta puspei empau.

En scadin cass ei il lungatg e las autras acziuns da Gangale buc gest vegnidas persequitadas da beinvulientscha. Ils pli fermes adversaris eran ils Sursilvans catolics, che sperdevan cun quei territori e plidaders. Mo era ils Surmirans eran mo in ton incantai dallas demarschas da Gangale. Ei vessen saviu daventar enzatgei sco ina tiarza forza, sch'ei fuss reussiu d'integrar il territori da Schons sut ina varianta surmirana e cunquei survegnir dapli peisa visavi il ladin d'ina vart ed il sursilvan dall'otra. Per Schons persul fuss quei effectivamein stau ina alternativa, perquei ch'il regiolect da Schons ei effectivamein datier dil surmiran, quei che vala denton buc per la Tumliasca e la Mantogna.

1946 ha Gangale presentau ina nova versiun da sias normas e 1949 aunc las normas definitivas. Schon sia versiun da 1946, nua ch'el veva fatg midadas senza salidar ni ils scolasts ni la Lia rumantscha, ha menau a dispetas ella Sutselva sezza e buc il davos cun siu mentur da tochen cheu, Steafan Loringett, il president dalla Lia rumantscha. Els detagls da quella dispeta vi jeu era buc ir cheu. Gangale veva entschiet a sistematisar la scripziun, quei ch'ei en sesez da beneventar. Aschia ha el entschiet a scrire il [ə] nunaccentuau adina cun <a>, quei ch'ha lu menau a fuormas sco vendar, metar per 'vender' e 'metter', dus dils paucs plaids che vegnevan secrets tochen lu en tut ils idoms tuttina. Cunquei ch'ils biars verbs sin -ar, sco 'ludar, cantar' e biars auters, han en tut ils lungatgs da scartira igl accent sigl -a- final, han ins la tendenza da leger quei spontanamein *vendâr' e *metâr'. Cheu ei uss in principi, ch'ei dat era els auters idioms, la finala menaus ad absurdum, numnadamein il basegns da gie scrire auter che tut ils auters per saver demussar cheutras sia atgna originalitad. Igl ei clar, ch'il pli giuven dils idioms ha giu specialmein grev da sedistinguer da tut tschels. Mo cun da quellas scripziuns ed in pèr autras atgnadads, sco l'eliminaziun dallas geminatas e la scripziun consequenta da <z> per [ts] e <c> per [k], quei che meina lu a scripziuns sco dezider ed aczeptar dad ina vart, 'ils scis' e cilo da l'otra vart, ei quei segiramein reussiu al sutsilvan da Gangale.

Era per ina part dils Sutsilvans ei quei lu stau iu memia lunsch. La finala ha Loringett sez procurau cun agid dils Sursilvans, che la lubientscha da dimora da Gangale ei buc pli vegnida prolunghida pli, aschia che lez ha stuiu turnar 1949 a Kopenhagen. Leu ha el aunc luvrau in temps pil romontsch ed ha ediu leu ina revista sutsilvana cul num Felna, sco ins sa leger sisum. Giudem, da leger da dretg a seniester, ves'ins lu il medem tetel secrets en ina sort alfabet retic. Per finir ein lu sias lavurs pli bia fantasia che realitad.

Cun quei ei la caussa denton aunc nuota stada finida. Gangale veva era **adherents** ella Sutselva, e surtut la rolla dalla Surselva tier sia expulsion veva vilentau dabia Sutsilvans, ch'eran uss pèr da dretg buc pronts per cumpromiss pli. Ei ha dau pliras conferenzas dils scolasts romontschs sutsilvans, mo inaga era ina partida buc presenta, l'otra gada l'otra buc. La finala ha lu ina da quella conferenzas sancziunau 1952 praticamein tut las decisiuns da Gangale, e zuar relativamein clar ed encunter il meini da Loringett. Ils Sutsilvans ein i vi da l'elavuraziun d'in vocabulari sutsilvan-tudestg igl emprem, per lu saver far in vocabulari tudestg-sutsilvan sin basa da quel. Cun quei che las lavurs vi da quei vocabulari ein setratgas alla liunga, ein ellas lu vegnidas viaden el mulin dalla schinumada 'avischinaziun migeivla' dils idioms. Tier quella avischinaziun migeivla ein in pèr differenzas pli grondas, ch'eran vegnidas decididas 1952, puspei vegnidas eliminadas, aschia la scripziun -ar els verbs sco 'vender'. Mo schon tier 'metter' ei p.ex. ina differenza aunc restada; la simplificaziun dallas geminatas ha la Sutselva defendiu cun peis e mauns, aschia ch'igl inf. ha num el sutsilvan meter e sedifferenziescha tuttina aunc da las fuormas da tut ils auters idioms e tut ils auters lungatgs romans auter ch'il spagnol, nua che las geminatas ein era vegnidas simplificadas. Tier apetit ni zigareta crodan talas scripziuns schon en egl. Mo era ils biars accents ein restai e crodan en egl, cunzun quels sigl <u>, sco tier 'cantùn Grischùn'. Suentar ch'il surmiran ha dau si la scripziun oriunda cantung Grischung ils onns 60 a caschun dalla avischinaziun migeivla, ei il sutsilvan aunc il sulet idiom romontsch che scriva 'Grischun' auter che tut tschels. Quella ortografia definitiva ha il sutsilvan survegniu pèr 1964, 20 onns suenter igl emprem sboz da Gangale. Suentar eis ei lu aunc iu inaga 13 onns tochen ch'igl emprem 'Pledari sutsilvan rumantsch-tudestg, tudestg-rumantsch', procuraus da Curo Mani, ei cumparius. Mani scriva lu era en sia introducziun pertuccont l'ortografia sutsilvana: "Die neue Deckmantel-Orthographie (...) war anfänglich ziemlich revolutionär, wurde aber im Laufe der Jahre durch die Hechel weiterer Konferenz[en] gezogen und mauserte sich in der Folge zur heutigen (recht braven, aber noch immer mit einigen widerborstigen Stellen versehen) Schreibweise durch. Näheres über den **Leidensweg** dieser Orthographie steht in der Broschüre von Steafan Loringett «La Sutselva agl spievel digls 25 ons lungaitg naziunal». Il sottitel da quella brochura ei 'La furmaziun digl Sursilvan scret', ed ella ei edida dalla Leia Rumantscha 1964. Quella dat effectivamein ina resumaziun dalla situaziun dalla Sutselva da 1938 tochen 1963. L'indicaziun exacta survegnis lu aunc sin in feagl, cu che jeu hai lu puspei in feagl plein. La brochura ei mo ualti difficultusa d'anflar; brochuras ei adina quei che va a piarder il pli spert.

En pli bia detagls vi jeu buc ir el cass dil Sutsilvan, malgrad ch'ei fuss linguisticamein detg interessant da perseguitar, co l'entira caussa ei sesviluppada. Ei fuss secapescha era dir enzatgei sur dallas consequenzas pil romontsch ella Sutselva che quei niev lungatg regional ha giu. Ozildi san ins secapescha dir che quella creaziun d'in niev lungatg da scartira regional romontsch ha buc pudiu spindrar il romontsch ella regiun, per la quala el ei vegnius creaus. Quei resultat negativ vul denton buc dir la massa. Ins sa gie buc, co ch'ei stess ozildi ella Sutselva, sch'ins vess cuntinuau cul sursilvan sco lungatg da scartira, mo meglier strusch. La creaziun dil sutsilvan ha tuttina svegliau duront in cert temps ina nova dinamica ella Sutselva. Ins sa era buc dir, co ch'ei fuss iu, sch'ins

fuss staus vi dil conclus da 1943 d'introducir in lungatg da scartira mo per Schons. Probablamein stess ei lu cun Schons ozildi empau meglier, mo la Tumliasca e la Mantogna fussen lu forsa stai pli spert alla fin cul romontsch, quei che vess en sesez buc era buc empurtau la massa, viu dalla situaziun actuala ano. Igl ei denton schon semussau, ch'ei drova in cert diember da plidaders per saver mantener en funcziun in lungatg da scartira ozildi, in diember da plidaders che la Sutselva ha en scadin cass buc pli. Sin quei veva ins era gia fatg attent Gangale a sias uras: "Ins di ch'il Sutsilvan vegni a murir della fom pertgei ch'el hagi buc per se viventar, ina literatura sco il Sursilva posseda."

Sia cunterargumentaziun ei buc buc dil tut perschuadenta: "Sche quei fuss ver, sche vessan tuts lungatgs, schon en lur tschancun preliteraric stuiu murir, pertgei ch'ei vevan nagina literatura". Primo savevan mo fetg paucs leger e scriver tochen entuorn 1850, cu las scolas publicas ein vegnidadas introducidas. Buc mo ils sutsilvans, era ils auters vevan pia negina literatura. Mo 1950 veseva la caussa lu ora auter; senza saver scriver e leger mava ei buc pli. E per mantener en funcziun lezzas capacitads drova ei bein buc dispet ina literatura, denton tuttina ina confruntaziun cul lungatg da scartira era ordeifer il cerchel restrinschiu dalla scola. Ei ha gie buc bia senn ch'ins emprendi da leger e scriver in lungatg en scola, cul qual ins vegn confruntaus mo leu. Igl ei schon da supponer ch'ei detti ina massa critica per mantener en funcziun in lungatg da scartira. Sin basa dils auters idioms eis ei da supponer, che quella massa critica seigi ca. 3'000 persunas. Il puter ed il surmiran ein aschi ca. sil cunfin, perquei crodan las fleivleziadas el diever da lur lungatg da scartira aunc buc en egl aschi fetg. Mo igl ei clar che l'Engiadina aulta dess buc damogn pli, sch'ins stuess producir leu texts en tontas domenadas sco quei ch'ei vegn aunc produciu per sursilvan, p.ex. ella domena dalla legislaziun da vischnaunca, semplamein perquei ch'ei muncass las persunas cumpetentas necessarias per far quei. Mo era cun 3'000 vegn ins veramein mo gest da setener sur l'aua; gronds segls fan ins era buc cun quei. Ed ei dependa lu era aunc dalla situaziun da lungatg el territori da lungatg sez. Surmeir ei in territori aunc relativamein cumpact, nua che bia sespleiga aunc per romontsch. A Savognin aud'ins sin via aunc maneivel ton romontsch sco auters lungatgs, auter che forsa durent il temps denter Nadal e Danyev. Las biaradas uniuns e la vischnaunca funcziunan aunc en scret ed a bucca per romontsch. Ins ei pia aunc confruntaus leu cul romontsch discurreiu e scret ordeifer la scola. A Samedan p.ex. ston ins schon far sforzs supplementars, sch'ins vul vegnir tier texts puters, e sin via han ins strusch schanzas da vegnir en contact cul puter sco jester. Igl ei pia clar che 3'000 puters sin ina populaziun da 18'000 persunas han buc il medem status sco 3'000 surmirans sin ina populaziun da 6'000 persunas. Mo quei mo relativar empau l'argumentaziun da Gangale, ch'ei drovi buc litteratura per in lungatg scret: litteratura forsa schon buc, aber texts stuess ei schon dar, e per saver metter a disposiziun texts en diember sufficient drova ei schon in cert diember da glied che sa scriver quei lungatg.

Da dir ei denton era, che Gangale ha giu dapli success sin auters secturs che sin quel dalla normaziun linguistica, p.ex. cun sia acziun d'introducir scolettas romontschas els vitgs periclitai. Quellas han giu in fetg grond success, perquei ch'ei deva da quei temps aunc praticamein aunc neginas scolettas el Grischun, aschia ch'era geniturs tudestgs, ch'eran buc gronds amitgs dil romontsch, schevan ir lur affans en quellas scolettas. Il problem era mo, che quei custava lu dabia. La Lia rumantscha veva bein era fundau scolettas romontschas en auters loghens periclitai, sco a Bravuogn, Glion e

Flem, mo 12 dallas 15 scolettas che la Lia rumantscha finanziava eran ella Sutselva, aschia che tut ils daners dalla Lia rumantscha mavan en lezza regiun, la regiun dil president dalla Lia rumantscha. Che quei ha lu fatg problems, era da quintar. Cunzun ils Sursilvans, ch'eran gie la majoritad dils Romontschs e survegnevan bunamein nuot dalla Lia rumantscha, han lu protestau energicamein. 1947 ha lu denton la Lia rumantscha survegniu dapli daners, aschia ch'ei restava tuttina aunc ina caussa ni l'autra per las autras regiuns, e lezzas ein lu secalmadas empau.

Era sin in auter sectur ha Gangale giu in pulit success, numnadamein sil camp dalla litteratura. El organisava numnadamein era cuors da scriver litteratura. A quels fagevan buc mo scribents sutsilvans part, mobein era praticamein tut ils auturs enconuschents ladins: Andri Peer, Clà Biert, Jon Semadeni e lu secapescha Margrita Uffer, ch'ei lu daventada sia secunda dunna. Ils auturs sursilvans da quella generaziun mavan denton buc a quels cuors; lezs vessen buc saviu selubir quei, perquei che Gangale era veramein daventaus la teila cotschna pils Sursilvans da quei temps. Jeu hai era schon udiu, che la litteratura sursilvana da quei temps seigi perquei buc aschi buna sco la litteratura ladina. Gest aschi sempel eis ei denton probablamein buc; ils auturs sursilvans vevan era in bia mender pugn da partenza ch'ils ladins da quei temps. Els stuevan pér sedeliberar d'ina litteratura ch'era stada naven da 1900 tochen 1950 cumpletamein els mauns dils plevons catolics, e gliez era buc aschi sempel. Mo quels cuors vessen segir era fatg bein ad els, mo ch'ei vessen lu buc astgau semussar en Surselva per in cert temps pli suenter esser stai a quels cuors.

Aschi lunsch tiel capetel Gangale e la Sutselva. Dat ei aunc damondas tier quei tema?

Sper l'acziun Sutselva, sco tut quellas stentas che vegnevan fatgas da quei temps per salvar il romontsch en quella regiun vevan num, ei la Lia rumantscha era vegnida activa sin auters camps, p.ex. sin quel dil teater. Ella ha entschiet a rimnar tocs romontschs ch'eran vegni dai enzanua ed organisava cuors per reschissurs. Ella ha lu era ediu 1947 in empren 'Muossavia dramatic', nua che quels che vulvan presentar in tco savevan mirar, tgei ch'ei detti schon tut sin quei sectur per romontsch. Quei 'Muossavia' ei lu adina puspei vegnius cumpletaus ed ha contonschiu siu zenit igl onn 1989 sut il tetel Mussavia dramatic cun 4 toms, ch'ei era ella biblioteca dil seminari. Suenter ha la Lia rumantscha annunziou, ch'el vegni aunc cuntinuaus en ina banca da datas, mo quella hai jeu lu buc anflau.

Plinavon ha la Lia rumantscha lu aunc survegniu suenter l'uiara duas novas Uniuns afiliadas, numnadamein l'Uniun da scripturs rumantschs', pli tard 'Uniun da scripturas e scripturs rumantschs', ussa 'Uniun per la litteratura rumantscha'. La secunda ei stada la 'Cuminanza radio rumantsch' CRR, ozildi 'Radiotelevisiun svizra rumantscha' (RTR), sche jeu sbagliel buc, domisduas entradas ella Lia 1946.

In ulteriur camp da lavur ei sedit en consequenza dalla publicaziun dils vocabularis tudestgs-romontschs. Quels vevan fatg enzacu el decuors da lur elavuraziun la schelta dils plaids tudestgs ch'ei han repriu en lur vocabulari. Il scazzi da plaids da basa han ein segir stuiu tscherner schon relativamein baul, mo ei han bein era cumpletau quel adina puspei. Mo sil pli tard 1942 han ei lu probablamein stuiu calar da cumpletar il vocabulari per ch'el sappi ir en stampa.

Ils plaids ch'ei lu vegni pli tard vitier, munacavan lu secapescha. Perquei han ins entschiet relativamein baul a far ed empruar da derasar plaids per camps specials, schinumadas terminologias, plaids d'in camp specific, p.ex. l'electricitad e da quellas caussas. L'emprema retscha da terminologias specialas ei la retscha S-chet rumantsch "romontsch pur". Quella retscha era gia cumparida en in pèr nummers ils onns 1919-21, era lu denton stada eri duront varga 20 onns, tochen che Notaporta Gaudenz ha lu reprim ella 1941 e tgirau ella tochen 1962. Quei ei gliestas da plaids tudestg-romontschas per in ni l'auter camp special, magari ualti liungas, che vegnevan derasadas sco supplements dal Fögl ladin. Ina da quellas gliestas hai jeu aunc d'enzanua, probablamein da miu temps dalla Lia rumantscha. Ella ei schizun indicada correctamein en Google, ha denton "Keine Vorschau"; ins sa pia buc consultar ella leu. Tec a tec ein lu 11 da quellas gliestas vegnidas ensemen ed ein lu era vegnidas publicadas 1963 en in cudisch cul medem tetel, 177 paginas en tut, mo quella publicaziun hai jeu aunc mai viu. Schebein quellas gliestas ein era vegnidas duvradas ella pratica, ei lu in'otra damonda. Igl ei difficultus da s'imaginar, ch'in electriccher p.ex. vevi las gliestas cun el, cu ch'el vess duvrau ils plaids.

Denter 1948 e 1968 deva era l'Uniung rumantscha da Surmeir ora ina retscha cul tetel 'Mossaveias', fatga da Gion Peider Thöni. Era quella seria ei vegnida edida pli tard en fuorma da cudisch. Quel da Thöni ei cumparius pèr 1981, aschia che jeu hai aunc pudiu tier quel dil temps che jeu erel ella Lia. Thöni duvrava tut in'otra tecnica da derasar terminologia e vistgeva quella en poesias, legns e fili-stuccas. Lu duvrava el era gia fotografias, p.ex. per la terminologia digl auto. Mo igl ei grev da dir, sche quella moda e maniera da derasar terminologia ha giu dapli success. Mo ella muossa en scadin cass ch'ins fageva gia lu patratgs, co derasar ils novs plaids ch'ins fageva mintgamai per las caussas novas, cun las qualas ils Romontschs vegnevan confruntai. Ina buna metoda pareva effectivamein dad esser da metter a disposiziun il plaid cun in dessegn dalla caussa. Da quellas caussas sco Thöni veva fatg cugl auto han ins aunc empruau pliras. En cass specifics mava quei detg bein, aschia ch'ins ha era fatg cudischs cun dessegns culs plaids corrispundents dasperas. Ils emprems da quels ein cumpari 1947: in cudisch da bulius, ina translaziun d'in cudisch corrispundent da Hallwag, per sursilvan e vallader. Quei ei lu denton restau il soli da quei gener tochen 1977; quella metoda da derasar terminologia era probablamein semplamein memia cara da quei temps aunc.

Els onns 70 ei vegniu empruau in'otra metoda da derasar novs tiarms, numnadamein sin basa da reglaments da model: per in uorden da baghegiar, per il provediment d'aua, per la canalisaziun eav., mintgamai per vallader e sursilvan. Quei ch'ei cumpariu sil sector dalla terminologia da 1950 tochen 1975 ei d'anflar en in bibliografia cul num 'Studis romontschs 1950-1977', cumparida 1977 sco emprem tom dalla seria Romanica Rætica, ina seria ch'ei denton tier il numer 20. Leu anfl'ins sin p.90s. las emprovas da derasar terminologia ch'ei vegnidas fatgas duront quels 25 onns. Gest la massa eis ei buc. La bibliografia numna 38 publicaziuns sin quei sector, inclusiv artechels en gasettas ni revistas. E quei lu aunc en silmeins treis variantas; era pil surmيران ei gie vegniu fatg enzatgei sin quei sector, buc mo da Gion Peider Thöni, mobein era dad auters, surtut da Faust Signorell.

Mo en scadin cass ha la lavur en autras domenas dil lungatg lu gleitti puspei stuiu far plaz alla lavur vi da l'infrastructura lingui-

stica. Suenter ils vocabularis tudestgs-romontschs sursilvan e ladin ein ins lu ius vi dils vocabularis sursilvan-tudestg e ladin-tudestg. En sesez fuss ei, sco gia detg, stau scientificamein pli correct da proceder il cuntrari, numnadamein far igl empren ils vocabularis romontschs-tudestgs e pér lu ils tudestgs romontschs, mo quei ch'ils Romontschs duvravan gia da quei temps en emprema lingia era vocabularis tudestgs-romontschs. Tgei ch'ils plaids romontschs veglien dir, savevan ils Romontschs per ordinari da quei temps, ei eran denton confruntai cul problem, co dir enzatgei per romontsch ch'ei vevan udiu tochen uss mo per tudestg. Ins ha pia, sco bunamein adina, dau la prioritad alla pratica visavi la scienza tiel proceder.

Denton era er il Dicziunari rumantsch grischun progredius empau. Igl empren tom cuagl A ei cumpariu denter 1939 e 1946, il secund cul B denter 1947 e 1957, mintgamai en fascichels da ver 80 paginas. Quei vocabulari, e lu surtut l'entira cartoteca dil DRG ch'ins veva rimnau, era ordinada tenor il cavazzin vallader. Il plaid sursilvan vegn bein era indicau mintgamai ella medema grossezia da scartira el DRG, denton **suenter** il plaid vallader e senza risguard da sia fuorma per l'ordinaziun alfabetica. Pils vocabularis romontschs-tudestgs savev'ins pia far diever dil material rimnau egl institut dil DRG. Il 'Dicziunari rumantsch ladin-tudais-ch' veva secapescha empau pli sempel ch'il 'Vocabulari romontsch sursilvan-tudestg', perquei che lez stueva lu aunc ordinar ils plaids sursilvans da niev alfabeticamein. Gia duront la redacziun dils bustabs A e B era curdau en egl, ch'ins stueva indicar bein e savens duas fuormas el DRG, ina valladra ed ina sursilvana, mo perquei che quels plaids vegnevan screts auter, malgrad ch'ei vevan en sesez la medema pronunzia. Quei leva ins evitar ton sco pusseivel tiels bustabs che vevan aunc da vegnir, e gliez era gie ils biars. Effectivamein fagevan talas dublettas gie plitost l'impressiun, che la scripziun dils idioms seigi dil tuttafatg arbitraria. Cunquei che domisdus redactors eran dependents dil material dil DRG e ch'il cauredatur da lez da quei temps, Andrea Schorta, veva era da controllar la lavur da quels dus giuvenotters, ch'eran vegni tscherni sco redactors, Oscar Peer ed Alexi Decurtins, ein els sedecidi d'empruar da coordinar empau l'ortografia. Oscar Peer veva 1955 27 onns, Alexi Decurtins 32, domisdus vevan aunc buc finiu lur studi dil tut dil temps ch'els ein vegni tscherni sco redactors dils vocabularis.